

Lada Badurina

PABIRCI O PRAVOPISU HRVATSKOME

Poticaji za razmišljanje prigodom objavljivanja Hrvatskoga
pravopisa S. Babića, B. Finke i M. Moguša

(Školska knjiga, Zagreb 1994)

mr. Lada Badurina, Pedagoški fakultet, Rijeka, stručni članak, Ur.: 27. rujna 1994.

UDK 801.1 : 808.62

U članku se nastoji pravopisna načela ali i pojedina pravopisna pravila Babić-Finka-Moguševa Hrvatskoga pravopisa (1994. god.) promotriti u odnosu na tradiciju hrvatskog pravopisa i na naš pravopisni uzus. U tom se smislu najnovija pravopisna knjiga prepoznaje kao potvrda jasno zacrtana razvojnog smjera hrvatske pravopisne norme.

Godine 1992. hrvatsku je javnost, razumljivo i s razlogom, nemalo uzбудio dopis o načelima "za usavršavanje hrvatskoga pravopisa", koji je značajnim hrvatskim institucijama uputilo Jezično povjerenstvo Matice hrvatske.¹ Rezultati tog ispitivanja javnog mišljenja gotovo da su, bar svojim većim dijelom, bili predvidljivi,² a poslužili su autorima novoga pravopisnog priručnika, **Stjepanu Babiću, Božidaru Finki i Milanu Mogušu**, kao osnova za rad na novom izdanju *Hrvatskoga pravopisa*.

1 O ponuđenim se pravopisnim načelima Jezičnoga povjerenstva i odgovorima na njih doznaje i iz napisa u časopisu "Jezik": S. Babić, *Jezično povjerenstvo MH i hrvatski pravopis*, XL (1992-1993), br. 3, str. 65-76; S. Babić, *O pripremama pravopisnih načela*, XL (1992-1993), br. 4, str. 97-102 te D. Brozović, *Uz odgovore na pismo Jezičnoga povjerenstva MH*, XL (1992-1993), br. 5, 129-135. O broju se institucija koje su bile obuhvaćene anketom zacijelo može raspravljati, pa ima osnova uvjerenju da ga je trebalo proširiti.

2 Misli se ponajprije s obzirom na konzervativnost svake pa i pravopisne norme, ali, ne manje značajno, i na primjerenost ovakvoga, fonološko-morfonoškoga, pravopisa hrvatskome fonološkom sustavu (o tome usp. D. Brozović, *O općim jezičnim i izvanjezičnim uvjetovanostima standardnonovoškavske problematike sa stanovništa njezina historijata i suvremenoga stanja*, Radovi III Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1976, str. 49-58).

Objavljivanje s velikim zanimanjem očekivane pravopisne knjige prigoda je da se porazmisli o njezinu mjestu u već više no stoljetnoj hrvatskoj pravopisnoj tradiciji³ te da se u tom smislu prozbori i o pojedinim pravopisnim pravilima. I kao što hrvatski pravopisi redomice rješavaju određene pravopisne probleme donoseći pravila objedinjena u veće jasno odijeljene cjeline, i ovaj će prikaz nastojati slijediti tako zacrtanu koncepciju.

Temeljna načela hrvatskog pravopisa

Uvriježilo se o hrvatskom pravopisu govoriti kao o pretežito fonološkom s određenim udjelom morfonološkom, dakle kao o fonološko-morfonološkom. Ostavljajući sada postrance terminološke nedoumice,⁴ pozabaviti se je sa zastupljenošću tih dvaju načela u novome *Hrvatskom pravopisu*. Posebno će zanimljivo biti ustanoviti odnos norme njime propisane s dosadašnjim pravopisnim uzusom.

Raspava zašto je hrvatski pravopis upravo ovakav kakav jest nema mjesta u ovome prikazu.⁵ Ono pak što već na prvi pogled upada u oči jest da je prema *Hrvatskome pravopisu* iz 1994, uostalom kao i prema njegovu ranijem izdanju iz 1971, pretisnutu 1990. godine, nešto veća zastupljenost morfonološkoga načela. Sama ta činjenica i ne bi trebala iznenađivati niti bi je trebalo tumačiti kao namjerno i svjesno "etimologiziranje" zna li se situacija u ranijoj Broz-Boranićevoj pravopisnoj normi: glavne su naime promjene koje je unio novi Babić-Finka-Mogušev *Hrvatski pravopis* ustvari povratak ranijoj hrvatskoj tradiciji. Evo o kojim je situacijama riječ.

U paragrafu 206. stoji da se od općeg pravila prema kojem se zvučni šumnik mijenja ispred bezvučnoga u svoj bezvučni parnjak "izuzima zvučni šumnik *d* koji u pismu ostaje nepromijenjen u složenicama ispred bezvučnih šumnika *c, č, ć, s, š (...)*; u složenicama s prijedlozima *ispred i iznad (...)*; i u drugim složenicama zbog jasnoće (...)" (str. 55). Paragraf pak 210. navodi da se zbog jasnoće zapisa, "odnosno zbog izrazitijeg isticanja osnove riječi ili osnovne riječi (...)" uz dosadašnju praksu dopušta naporedni način bilježenja u oblicima imenica na *-dac, -dak, -tac, -tak (...)*" (str. 56), pa tako prema *ledac* imamo *ledci, i leci*, prema *medak* *medci i meci*, prema *mlatac* *mlatci i mlaci*, a prema *začetak* *začetci i začeci*.⁶

3 Kao polazište se za razmatranje povijesti hrvatskog pravopisa uobičajilo uzimati godinu 1892. kada je Ivan Broz objavio svoj *Hrvatski pravopis*, iako nije neutemeljeno uvjerenje da se o svojevrsnom pravopisnom uzusu može govoriti i ranije. Ipak lako je dokazivo da je Brozova knjižica, rješavajući po prvi put širu pravopisnu problematiku, postavila temelje svim našim kasnijim pravopisima.

4 Fonološko je načelo ranije neprecizno smatrano **fonetskim/fonetičkim**, a morfonološko **etimološkim/etimologičkim** ili pak **korijenskim/korlenskim**. Iako su u suvremenoj jezikoslovnoj literaturi prevladali nazivi **fonološko** i **morfonološko** načelo (s obzirom na bilježenje fonema ili morfonema), ni oni nisu bez zamjerke, ako ni zbog čega drugoga, a ono zbog miješanja jezičnih razina, fonološke i morfonološke (primjerice, o fonološkom se načelu govori i tada kada se slovima bilježe alomorfi jer oni na fonološkoj razini odgovaraju fonemima!). U tom bi smislu imali opravdanja i nazivi **fonemsko** i **morfemsko** načelo (bilježenje fonemskog ili morfemskog sastava riječi). Međutim ono na što valja ovom prilikom upozoriti jest - očigledna tehnička omaška u *Uvodu* knjige: "znanost koja se bavi morfemima naziva se *morfonologijom*" (istakla L.B.). Iako pravopis zacijelo ne bi trebao postati poprištem razrješavanja teorijskih nedoumica, iz njega bi svakako trebalo ukloniti površne i netočne obavijesti!

5 Usp. o tome primjerice već spomenutu studiju D. Brozovića, *O općim jezičnim i izvanjezičnim uvjetovanostima standardnonovoštokavske problematike sa stanovišta njezina historijata i suvremenoga stanja*, nav. dj.

6 Opredjeljenje je za bilježenje morfonema, pokazano je, najčešće opravdavano semantičkim razlozima, tj. boljom razumljivošću zapisanoga teksta, međutim valja napomenuti da homonima pa i homografa ima i inače u jeziku, te

Novosti ima i u interpretaciji, ali ne i u pravopisnom ostvaraju, refleksa takozvanog glasa jata. Poimanje njegove duge realizacije kao trideset i drugog i u hrvatskom fonološkom sustavu jedinog dvoglasničkog fonema /je/ (u pismu i nadalje ijel), nije doduše neznano u novijoj jezikoslovnoj literaturi,⁷ ali je novo za pravopisni priručnik. Posebno valja istaći tek primjere s takozvanim *pokrivenim r*. Dok je dosadašnja pravopisna norma propisivala isključivo likove *brežuljak*, *bregovit* i sl., novi *Hrvatski pravopis* smatra ravnopravnima i oblike *brježuljak* i *brjegovit* (str. 45).⁸ Izuzetak su jedino neke leksikalizirane pojave uvriježene bez *j*, a to su oblici i izvedenice riječi *vrijeme*, *naprijed*, *srijeda*, *trebati* (usp. *upotrijebiti*), *tetrijeb*, *trezven* (usp. *triježan*), *ždrijeb*, pa odatle i: genitiv *vremena*, *napredan*, *neposredan*, *potreba*, *trezven*, itd.

Spomenuta su pravopisna pravila dijelovi većih pravopisnih cjelina, *Glasovi i glasovni skupovi* te *Jednačenje glasova*. Takva je organizacija poglavlja pravopisne knjige također svojevrsan dug tradiciji hrvatske pismenosti: u Brozovu se istoimenu pravopisu poglavlje *Glasovi razlaže* na manja, *Kako se pišu pojedini glasovi* i *Kako se pišu skupovi (suglasnih) glasova*.⁹ Stoga se i Brozove riječi o koncepciji vlastita *Pravopisa* kako bi "mnoga između pravila u I. dijelu pristala upravo u gramatiku hrvatskoga jezika"¹⁰ pokazuju i nadalje iznimno aktualnima. Ipak, donoseći pravila o jednačenjima (alternacijama) suglasnika, novi je *Hrvatski pravopis* znatno određeniji u isticanju razlika između ortoepske i ortografske norme. Primjerice, dok je istoimeni *Pravopisistih* autora iz 1971. godine navodio da se od općeg pravila jednačenja po zvučnosti izuzima "suglasnik *d* koji ispred bezvučnih suglasnika *c*, *č*, *ć*, *s*, *š* ostaje nepromijenjen"¹¹, izdanje iz 1994. pokazano je, ističe da se izuzetak odnosi samo na pismo!

Veliko početno slovo kao pravopisni problem

Iako pisanje velikih i malih početnih slova dobrim dijelom i nije isključivo pravopisno pitanje,¹² pravopis ga mora rješavati, pa se odgovarajuća poglavlja, uvriježilo se, nalaze pri početku svake

da oni, ponajprije zahvaljujući kontekstualnoj uključenosti iskaza, nužno ne ugrožavaju komunikativnost zapisa. Ono što se ovdje prije može postaviti kao načelno pitanje jest prihvatljivost dvojnih pravopisnih rješenja. Takvih je situacija u normi propisanoj ovim *Pravopisom* više, pa bi trebalo razmotriti opravdanost svakog pojedinog primjera.

7 Usp. D. Brozović, *Fonologija hrvatskoga književnog jezika*, u: Babić - Brozović - Moguš - Pavešić - Škarić - Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU, Globus, Zagreb 1991; Težak - Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika - priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb 1992.

8 Takvo je pravopisno rješenje doduše potkrijepljeno dosadašnjim pojavljivanjem *ju* "posebno pažljivo pisanim tekstovima", a i time da se "tako često govori", ali treba spomenuti da ono nije zabilježeno u izdanju *Hrvatskoga pravopisa* istih autora iz 1971. (usp. naročito str. 36), pa ni u Brozovu *Pravopisu* iz 1892. ili kojoj kasnijoj Boranićevoj preradi njegova normativnog priručnika. Doda li se tome da pisanje *j* uglavnom ne pozna ni *Hrvatski pravopis* F. Cipre i A.B. Klaića iz 1944. godine, tzv. "korienski" pravopis, (usp. str. 35 u pretisku iz 1992. godine), još je teže naći potkriepu (!) za uvođenje mogućnosti dvojnaka pisanja: *brjegovit* i *bregovit*!

9 Usp. Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb ¹1892. ili ²1893.

10 Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb ²1893, str. VI.

11 Babić - Finka - Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb 1971, pretisak 1990, str. 45.

12 Naime, pravopis tek određuje da se, primjerice, vlastita imena pišu velikim početnim slovom, ali ostaje nemoćan kada treba odrediti što jest a što nije vlastito ime. Štoviše, kada se god veliko slovo pokaže kao problem, dokazivo je da se problem nalazi izvan jezika. (Jedina je situacija kad je veliko početno slovo zaista jezično-pravopisno pitanje - početak rečenice.) O problemima vezanim za pisanje velikog početnog slova pisao je u više navrata upravo Božidar Finka, autor odgovarajućega poglavlja u novom *Pravopisu: O pisanju složenih toponima (geografskih imena)*, Jezik, XI, 1, Zagreb 1963/64, str. 21-26. te *O pisanju velikog početnog slova*, Radovi III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1976, str. 127-137. Činjenica da se slični problemi javljaju i u ovom *Pravopisu* svjedoči o konzervativnosti pravopisa.

pravopisne knjige.

Novi *Hrvatski pravopis* ne donosi nešto bitno novo u pogledu pisanja velikih i malih početnih slova, a ne zadire niti u ustaljenu trojnu organizaciju tih pravopisnih poglavlja: velikim se slovom pišu vlastita imena, prva riječ u rečenici te riječi iz počasti. Kako je pisanje velikog početnog slova na početku rečenice, iza točke, upitnika ili uskliknika, i na početku naslova stvar pravopisne konvencije, a u riječima iz počasti etičko pitanje, najviše zanimanja i nadalje pobuđuje veliko slovo u vlastitim imenima. Načelo se da se vlastita imena pišu velikim početnim slovom razrađuje u veliku broju pravila upravo stoga što ostaje otvorenim pitanje određivanja što je vlastito ime. U toj činjenici i počiva razlog nekih nejasnoća u svakodnevnoj jezičnoj praksi koja počesto izmiče uobičajenim pravopisnim formulacijama.

Kao poticaj za razmišljanje, a i kao potkrepa upravo iskazanih misli navest će se neka od pravopisnih pravila iz novoobjavljenoga *Hrvatskog pravopisa*.

Primjerice, propisano je da se "opći nazivi administrativnih jedinica (...) pišu malim početnim slovom", a "kad se ti i takvi nazivi upotrebljavaju u značenju određenih ustanova, vlastita su imena i prva se njihova riječ piše velikim početnim slovom, a od drugih riječi one koje su same po sebi vlastita imena" (str. 15). Time je pravopisu omogućeno da donosi još neke obavijesti (misli li se u pisanom tekstu na zadarsku nadbiskupiju kao administrativnu jedinicu ili pak na Zadarsku nadbiskupiju ustanovu), ali je samo pisanje složenije - treba u svakom pojedinom primjeru procijeniti na što se (pretežito) misli. Uostalom, ni u govornoj realizaciji ne postoji sredstvo za iskazivanje tih finih semantičkih nijansi, ali i govorni su i pisani iskaz obično uklopljeni u neki diskurs koji ipak omogućava komunikaciju. Stoga se može upitati treba li pravopis opteretiti dodatnim zadaćama.

Zbunjivati mogu i pravila da se "velikim (...) početnim slovom pišu i zaštićena imena (marke) nekih ljekarničkih i drugih gospodarskih proizvoda (...)", međutim "malim se početnim slovom pišu kad dobiju značenje općih pojmova i kad se glasovno i tvorbeno prilagode tipu općih imenica (...)" (str. 16). Tim se dvama pravilima omogućuje pisanje *Phenalgol*, *Plivadon*, *Gillette*, *žilavka*, ali i *fenalgol*, *plivadon*, *žilet*, *žilavka*. Na onomu je koji piše samo da procijeni misli li na zaštićeno ime proizvoda ili tek na opći pojam!

Zajedničko je netom navedenim dvama primjerima to što olakšavaju čitanje (zapisani tekst uvijek donosi još koju novu obavijest), ali zato otežavaju pisanje (ne samo da je uvedeno po jedno pravopisno pravilo više, nego i prilikom pisanja svakako treba razmišljati o, često i ne naročito bitnim, značenjskim pojedinostima). Ono pak što ih povezuje sa sljedećim jest njihova utemeljenost i u dosadašnjoj pravopisnoj praksi.¹³

Konačno posljednjem je u ovom nizu pravopisnih rješenja naznake moguće naći u ranijoj, Boranićevoj, praksi, dok uzus i donedavna norma pamte upravo drukčiju situaciju.¹⁴

¹³ Primjerice Babić-Finka-Mogušev *Hrvatski pravopis* iz 1971. u paragrafima 70. i 71. te 73-75 (str. 13-14); potom prvo izdanje Anić-Silićeva *Pravopisnog priručnika hrvatskoga ili srpskog jezika* (1986. god.) samo za zaštićena imena proizvoda, t. 210 (str. 80) - odustajanje od daljnjeg inzistiranja na ovim razlikama u drugom izdanju svjedoči o svjesnoj težnji za pojednostavljenjem pravopisne norme; tzv. novosadski pravopis, paragrafi 9 d te 20 a i b (str. 16 i 20).

¹⁴ U kasnijim će se izdanjima Boranićeva *Pravopisa* nalaziti pravilo da se "nazivi pokreta, ratova, sporazuma, stranaka i sl." pišu velikim početnim slovom: Narodno-oslobodilački pokret, Ilirski preporod, Domovinski rat, Oktobarska revolucija i sl. (usp. D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb ⁹1947, str. 58 te ¹⁰1951, str. 61-62).

Riječ je o pisanju naziva društvenih pokreta, povijesnih događaja i razdoblja koja se, kada su "opći pojmovi", kao i dosad, pišu malim početnim slovom, ali ako "određeni društveni pokreti obilježavaju **jasno određene** povijesne događaje, tada su njihovi jezični izrazi u funkciji vlastitog imena i pišu se velikim početnim slovom" (str. 17, istakla L.B.). Slijedi da su *ilirizam, seljačka buna* ili *hrvatski narodni preporod* "neodređeniji" događaji u usporedbi s *Bitkom kod Siska, Francuskom revolucijom, Prvim svjetskim ratom* ili čak *Rakovičkom bunom*! Očito je da je pravopis u ovom slučaju naveden na "tanak led" povijesnih prosudbi.

Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi i izraza

S ovim su se problemom suočavali svi naši pravopisci od Broza naovamo i, iako su nudili dijelom različita rješenja zasnovana samo naizgled na različitim načelima, opći se stav hrvatskog pravopisa, nekad jasnije, a nekad nespretnije iskazan, nije promijenio: *dijelovi se riječi pišu sastavljeno, a riječi odvojeno!*¹⁵ Problem koji i nadalje ostaje otvorenim jest ustanovljavanje kriterija za određivanje granica riječi, a ti kriteriji mogu biti temeljeni na različitim kombinacijama semantičkih i morfoloških odrednica. Stoga i uvijek prisutne pravopisne nedoumice zapravo i nisu pravopisne, ali ih pravopis na svoj način mora rješavati.

Ni Babić-Finka-Mogušev *Hrvatski pravopis*, razumljivo, ne napušta hrvatsku tradiciju i temeljno načelo: "Opće je načelo hrvatskoga pravopisa da se riječi pišu odvojeno, svaka za sebe, razdvojene bjelinama. Polazeći od toga načela, treba se, zbog različite tvorbe riječi, držati osnovnoga pravila: ako se isto značenje može iskazati kombinacijom jedinica koje već postoje u jeziku, nije potrebno uvoditi nove jedinice" (str. 76). Semantički će kriterij, razlikovnost značenja, biti dakle presudan za ustanovljavanje što jest a što nije riječ.

I ako je Anić-Silićev *Pravopisni priručnik* otišao najdalje u procesu srastanja prijedložno-imeničkih veza u nove riječi, pa je upravo zbog svoje dosljednosti, a protiveći se pritom nekim ustaljenim pravopisnim navikama, mogao katkad biti doživljavao kao odveć radikalna da bi pojedina od njegovih rješenja bila baš uvijek beziznimno prihvaćana (npr. *naproljeće*) - ovaj novi *Pravopis* nudi ponešto različit pristup. Ne treba međutim smetnuti s uma, a i uvid u starije pravopisne knjige to potvrđuje, da je uglavnom riječ o dinamičnu odnosu među riječima koji se u procesu jezičnog razvoja kreće u korist sastavljenog pisanja.¹⁶

U nekima od tih postavki vjerojatno i leže razlozi i nadalje prisutnih problema u vezi s pisanjem pojedinih riječi ili naprotiv sklopova riječi.

Babić-Finka-Mogušev *Hrvatski pravopis* iz 1971. godine, iako mu je 9. izdanje Boranićeva *Pravopisa* osnovicom, mijenja stav: "Nazivi su društvenih pokreta, povijesnih događaja i razdoblja opći pojmovi, pa se pišu malim početnim slovom" (str. 14-15). Malim su početnim slovom oni pisani i po novosadskom *Pravopisu hrvatskosrpskogaknjiževnog jezika* iz 1960. (str. 20), a i kasnijem Anić-Silićevu *Pravopisnom priručniku* iz 1986. godine (str. 82).

¹⁵ O tom tzv. *morfološko-leksičkom načelu* pisao je Josip Baotić, *Sastavljeno i rastavljeno pisanje padežnih sintagmi prijedlog + imenica*, Radovi III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1976, str. 235-243; *Sastavljeno i rastavljeno pisanje prijedloga s ostalim riječima*, Radovi IV, Pravopisne teme I, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1977, str. 259-390.

¹⁶ Misli se na slabiju zastupljenost sastavljeno pisanih riječi u starijim pravopisima, čemu uzrok doduše može biti i manji opseg tih rječnika, ali i uistinu njihov manji broj u starijoj pravopisnoj normi i uzusu (ako ne na temelju njihove zabilježenosti u pravopisnim rječnicima, dade se to zaključiti iz samih tekstova).

Razapeti između vlastitih pravopisnih navika, potvrda u hrvatskoj pravopisnoj tradiciji i, konačno, nove pravopisne norme savjesni će proučavatelji *Hrvatskoga pravopisa* zacijelo postaviti mnoga pitanja. Ni ne kaneći ih sva predvidjeti, navest ćemo tek neka.

Posizanje za značenjem iskaza kao odlučujućim u ustanovljavanju granica riječi (semantički kriterij), znano je, nije novost. Međutim, takav je postupak često otvoren, jer i nije nemoguće u novom kontekstu potkrijepiti neko drugo značenje riječi ili iskaza. Recimo, iako je predviđeno samo rastavljeno pisanje izraza *na glas* čini se neupitnim da strukture *na glas* i *naglas* ne znače isto u sljedećim dvjema rečenicama:

Mislio je *na glas* (i nije pio hladna pića).

Mislio je *naglas* (= glasno).

I strukturno je načelo da je složenica, pa se piše sastavljeno, "riječ kojoj se jedan ili oba sastavna dijela ne upotrebljavaju samostalno", "riječ u kojoj se jedan sastavni dio ne upotrebljava uz drugi u onom obliku koji ima u složenici", "riječ kojom se sastavljanjem dijelova dobiva novo značenje" (str. 77) poznato još iz Brozova *Hrvatskoga pravopisa*.¹⁷ Može se tek razmisliti ne bi li, primjerice, kao složenicu trebalo pojmiti i izraz *naposljetku*, u pravopisnom rječniku zapisan isključivo kao *na posljetku*: upitno je koliko je u govornikovoj svijesti živa veza s inače ne baš učestalom imenicom "posljedak".

Konačno još jedno načelno pitanje: ako znamo da je rječnik popis riječi, a pravopisni rječnik popis riječi zanimljivih s pravopisnog stajališta, zašto su u nj uneseni *sklopovi riječi* poput već spomenutih *na glas* i *na posljetku* ili *na čistac*, *na očigled*, *u jesen*, *u visinu* i sl. Čini se da je i to jedan od dugova hrvatskoj pravopisnoj tradiciji.

Pisanje riječi iz drugih jezika

I problem je pisanja riječi iz drugih jezika rano zamijećen, pa su potom odgovarajuće zasebne cjeline i uključene u hrvatske pravopisne knjige. No i prije takva pravopisnog pristupa tom pitanju, ono je moralo biti rješavano praktično u samim tekstovima. Odatle ima osnova pretpostavka da je u Boranićevu *Pravopisu*, jer Broz o tome nije izrijekom progovorio, samo kodificiran raniji pravopisni uzus u pisanju riječi iz stranih jezika.¹⁸

Kako je prihvaćanje pa potom i pravopisno prilagođavanje posuđenica/primljenica problem druge vrste, pa se i načelno drukčije rješava, ovdje će se razmotriti samo pisanje stranih vlastitih imena.

Uzmu li se u obzir transliteracija i transkripcija kao dva moguća načela u pisanju stranih imena, transliterirano će se bilježenje imena lako prepoznati kao pretežito ne samo u našoj današnjoj pravopisnoj praksi već i u tradiciji. Teže će se biti tako jednoznačno odrediti kod pisanja pridjeva izvedenih od vlastitih imena, a nedoumice se dadu nazrijeti čak i u sklonidbi

17 Usp. I. Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb²1893, str. 40-41.

18 Kao potvrdu može se navesti razmišljanje Frana Kurelca o bilježenju stranih vlastitih imena: "Pišimo dakle tuđa imena kako ih tudjin piše. Bolje nam je učiti kako se tuđa imena izgovaraju (a tako i Njenci čine) nego se domišljati, kakvo to ime biti može, koje smo mi našim *samo Slovinskim* pravopisom onako iz dalekâ napisali. (...) Po pravici trebalo bi svoje ime onomu pustiti, komu pripada (...)" (*Fluminensia*, Zagreb 1862, str. 181-182, 216).

samih imena. Kao poticaj za razmišljanje i kao potvrda upravo iskazanih tvrdnji navest će se dvoje.

Primjerice, točkom je 256. propisano: "U vlastitih imena koja se svršavaju na *-i*, *-y* ili (u engleskom) na *-ee* umeće se između osnove i nastavka *j* (...)" (str.71). Odnosi se to na poznate primjere, poput: Leopardi, Leopardija, Leopardijev i sl. Tek je Anić-Silićev *Pravopisni priručnik* uredio to drukčije¹⁹, pa je i pisanje prethodnih primjera bez umetnuta *j* (Leopardia, Leopardiev) zamijećeno u novijoj pravopisnoj praksi (HTV, dio tiska). Konačno, i ne raspravljajući sada o praktičnosti takva izmijenjena pravopisnog pravila (lakše ustanovljavanje osnovnog oblika nepoznata stranog imena), nespornim se čini da bi transliteriranoj osnovi stranog vlastitog imena više odgovaralo samo aglutiniranje (naljepljivanje) nastavka. Nasuprot tome bilježenju *j*, odnosno fuzioniranju (stapanju) nastavka u prilog ide relativna ustaljenost takva rješenja u hrvatskoj pravopisnoj tradiciji.

Bitno je drukčija situacija u pisanju pridjeva na *-ski* od stranih vlastitih imena koji se "pišu (...) izvorno do morfemske granice. Prema pravilima o glasovnim promjenama može im se pod utjecajem glasa *s* iz nastavka *-ski* mijenjati krajnji suglasnik osnovne riječi" (str. 72). Drugim riječima, morfemska je granica transliterirane osnove (pisane, nije nevažno, malim početnim slovom) i pridjevskog nastavka fuzijskog tipa: *leipziški*, *newyorški*, *rostočki*, *münchenski* itd. Napomena koja odmah potom slijedi - "Danas nije neobično da se ti i takvi pridjevi pišu i u posve pohrvaćenom obliku (...)" - ne samo da ističe krhkost prethodnog pravila i postavlja neka načelna pitanja (znači li formulacija "nije neobično" ujedno da je to i dopušteno?), već potiče i na daljnja razmišljanja. Ako su naime takvi pridjevi više integrirani u hrvatski jezični sustav, o čemu napokon svjedoči i malo početno slovo, a oslabljena je i njihova veza s vlastitim imenom, koje inače čuva veću autonomiju pa i mogućnost odudaranja od jezičnih i pravopisnih pravila, ne bi li, sukladno dosadašnjoj praksi koja i "nije neobična", bilo opravdano na transkribiranu osnovu fuzionirati pridjevski nastavak, dakle: *lajpciški*, *njujorški*, *rostočki*, *minhenski*? Da takvo razmišljanje i nije mrsko i strano pravopiscima, razaznaje se već u jednom od sljedećih pravila: "Pridjevi od stranih osobnih i drugih imena kojima se izriču svojstva i osobine kakve imaju nosioci tih imena ili kakav drugi opći odnos prema nosiocima imena dobili su opće pridjevno značenje, pa se pišu po izgovoru i malim početnim slovom" (str. 72). Slijedom toga piše se ovako: *bodlerovski* (prema Baudelaire), *botičelijevski* (prema Botticelli), *šekspirovski* (prema Shakespeare).

Rečenični i pravopisni znakovi

Bez obzira govori li se o pravopisnim znakovima u užem i širem smislu ili pak o rečeničnim (interpunkcijskim) i pravopisnim znakovima, misli se već više od stotinu godina otprilike na isti inventar znakova: točku, upitnik, uskličnik, zarez, točku sa zarezom, dvotočje, trotočje, točkice, crticu, spojnicu, navodnike, poľunavodnike, zgrade, kosu crticu, zvjezdicu, izostavnik, znak jednakosti, znakove podrijetla, naglaske, genitivni znak. Neki od njih (točka sa zarezom, točkice) služe isključivo za "rastavljanje teksta na rečenice i njezine dijelove" (str. 95), pa se

¹⁹ Usp. Anić-Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Sveučilišna naklada "Liber" - Školska knjiga, Zagreb 1986, str. 176-177.

stoga nazivaju rečeničnim ili interpunkcijskim znakovima, drugi (zvjezdica, izostavnik, znak jednakosti, znakovi podrijetla, naglasci, znak dužine, genitivni znak) "služe zato da se odredi kako što treba čitati ili razumjeti" (str. 134)²⁰, a preostali mogu biti i rečenični i pravopisni znakovi.

Polazišno je načelo za utvrđivanje interpunkcijskih pravila *ritmomelodijsko*²¹: "Za misaono oblikovanje govora, za rastavljanje većih ili manjih govornih cjelina u govoru služe kraće ili duže stanke, intonacija, jačina i rečenično tempo, a u pismu se to označuje rečeničnim znakovima. Zbog različitosti naravi govorenoga i pisanoga jezika rečenični znakovi ne mogu u potpunosti biti jednakovrijednice govornim vrijednotama. (...)" (str. 95). Supostojanje se ostalih dvaju interpunkcijskih načela, *strukturnog* i *semantičkog*, najbolje može predočiti na primjeru pravopisnih pravila o pisanju *zareza*, rečeničnog znaka čije će pisanje i inače najbolje pravijetliti o kojem je tipu interpunkcije riječ: "Zarez je pravopisni znak kojim se razgraničuju rečenični dijelovi (*strukturno*, nap.L.B.) radi lakšeg čitanja i razumijevanja napisanoga (*semantičko*, nap.L.B.) u okviru jedne rečenice, jer rečenice mogu biti različito složene, a neke i veoma duge. (*strukturno*, nap.L.B.) Katkada se zarez stavlja i radi bolje preglednosti teksta jer bi često i bez zareza bilo jasno kako tekst treba razumjeti pa je tada pisanje zareza zalihosno (*semantičko*, nap.L.B.), npr. ispred suprotnih rečenica, iza zavisnih kad su ispred glavnih i sl. (*strukturno*, nap.L.B.) Često o samom zarezu zavisi značenje. (*semantičko*, nap.L.B.) Kad je tako, onda se on mora staviti i kad dijeli sintaktičke dijelove koji inače idu zajedno, (*strukturno*, nap.L.B.) (...). Kad je tako, onda se u takvim rečenicama mora staviti bez obzira na druga pravila jer je ispravno razumijevanje napisanoga (*semantičko*, nap.L.B.) najvažniji kriterij u pisanju. Kad se to ima na umu, onda se pravila po kojima se zarez stavlja svode na tri osnovna načela: nizanje, naknadno dodavanje (*strukturno* i *semantičko*, nap.L.B.) i suprotnost (*semantičko*, nap.L.B.)" (str. 103). No ono što je za prosječnog korisnika pravopisa daleko zanimljivije jest da nema bitnih izmjena u normi što se tiče pisanja rečeničnih znakova. Riječju, promjena može biti u formulaciji pojedinih pravila, pa čak i u njihovoj organizaciji, dakle opisu norme, ali ne i u samoj normi.

I kao što se od rečeničnih znakova najzanimljivijim i za razmatranje interpunkcijskih načela najpoticajnijim pokazao zarez, od pravopisnih će znakova biti posebno razmotrena *točka*. Ona se redovito bilježi iza kratica (osim onih za mjerne jedinice) te iza rednih brojeva, bez obzira jesu li pisani arapskim ili rimskim brojkama.²² Kolebanja još uvijek može biti jednino

20 Prepoznat ćemo u tome pravopisne znakove u širem smislu, dakle one koji se rabe uz pojedine riječi. Sama je definicija poprilično neodređena budući da se i za interpunkcijske znakove može reći da određuju kako što treba čitati ili razumjeti.

21 Osim ovoga interpunkcija može biti temeljena i na *strukturnom* i na *semantičkom* načelu. Iako se navedena tri načela, bit će pokazano i na primjeru pravila iz ovoga *Pravopisa*, najčešće ne isključuju, ipak se hrvatska interpunkcija znatnije priklonila semantičkom načelu šezdesetih godina, od tzv. novosadskog pravopisa. O tim su načelima, pa i s terminološkog stajališta, progovorili i autori *Pravopisa* iz 1994. godine: *Napomena uz rečenične znakove*, str. 132-133. Spomenuti je još, a razvidno je to i iz same *Napomene*, da se određivanje, a posebice imenovanje načela ima shvatiti uvjetno.

22 Podsjetiti je ovdje na neka kolebanja u našoj normi, pa onda i u uzusu. Povratak su ranijoj hrvatskoj tradiciji predstavljala ona pravila Anić-Silićeva *Pravopisnog priručnika* prema kojima se točka dosljedno bilježila iza svih kratica (osim kratica za mjerne jedinice), dakle i *mr.*, *dr.*, i rednih brojeva, ali upravo su ta pravila izazvala mnogo negodovanja i protivljenja.

prilikom udvajanja pravopisnih znakova iza brojki. U našoj je pravopisnoj praksi bilo različitih pokušaja, od toga da se točke redovito pišu bez obzira koji pravopisni znak slijedi, pa do toga da se izostavljaju kada se god dade naslutiti da je riječ o rednom broju.²³ Novi *Hrvatski pravopis* prednost daje dosljednu bilježenju točaka iza rednih brojeva, što se može opravdati upravo težnjom za jednoznačnošću pa time i jednostavnošću pravopisa. "Od toga se načela može odustati samo ako je jasnoća potpuna, a gospodarstvenost izrazito veća (...)" (str. 136) - navode potom isti pravopisci. Kako je upravo taj drugi način (ne)bilježenja pravopisnih znakova imao mnogo potvrda u našoj nedavnoj praksi, valja istaći i opravdanja za nj: komunikativnost zapisa ponajčešće nije ugrožena, grafički izgled tiskanoga teksta te konačno i ne manje važne pravopisne su navike. Ovdje ipak treba podsjetiti da se još jedanput otvara već uočeni problem pravopisnih dvostrukosti, o čemu je bio ponukan progovoriti i Stjepan Babić, jedan od autora *Hrvatskoga pravopisa*, u časopisu "Jezik".²⁴

Iako to i nije temeljno pravopisno pitanje, uz ovo se može vezati pitanje (pravopisne) terminologije.²⁵ Već i letimičan pogled na razmatrane pravopisne cjeline upućuje na neke novosti u nazivlju: uz interpunkcijski znak javlja se i **razgodak**, potom nešto su izmijenjeni nazivi **dvotočje** i **trotočje** (prema dvotočka i trotočka/tri točke), **točka sa zarezom** (točka zarez/točka-zarez), **crtica** (cрта), **spojnica** (crtica), a za naziv **izostavnik** (apostrof), kao uostalom i za **razgodak**, potvrde se nalaze u *Hrvatskom pravopisu* iz 1944. godine.²⁶

Nekoliko riječi o rječniku

Iako je pravopisni rječnik opsegom najveći dio svakog, pa i ovog pravopisnog priručnika, a za njim se i inače najčešće poseže, ipak nije slučajno što se o njemu govori na kraju ovoga razmatranja hrvatske pravopisne zbilje. Ponajprije, u pravopisnom će se rječniku odcrtavati ono što je prethodno propisano pravopisnim pravilima, pa se u tom smislu on otkriva kao svojevrсни podsjetnik, *memento* za pravilno ali i brzo pisanje. Iz toga slijedi da bi se objašnjenja za sve što u njemu nalazimo trebala uvijek naći u prvom dijelu pravopisne knjige. Nadalje, riječi koje se nalaze u pravopisnom rječniku isključivo su one koje su osobite s pravopisnog stajališta. S tih će polazišta biti promotren pravopisni rječnik koji je sastavnicom najnovijeg *Hrvatskog pravopisa*.

O koncepciji su svoga pravopisnog rječnika progovorili i njegovi autori u podužim *Napomenama ovom rječniku*. Kao poticaj za razmišljanje o samom rječniku, ali i uopće o ustroju pravopisnih rječnika mogu poslužiti sljedeće riječi: "Uz stilski obilježene riječi, ne baš

23 Najradikalniji je u tome, čini se, bio Dragutin Boranić u V. izdanju svoga *Pravopisa* iz 1930. godine: "Ne bilježi se tačka (...) uz *arapske i rimske cifre*, iako one znače redne brojeve: U 25 stihu VIII pjevanja 'Osmana'. - U Zagrebu 6 januara 1930 godine.", str. 81.

24 Stjepan Babić, *Pravopisne dvostrukosti u školi*, Jezik, 41, br. 5, str. 141-147, Zagreb 1994.

25 U kršenju je granica svoje kompetencije najdalje svakako otišao novosadski *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1960. god.) popisujući i propisujući termine od kojih se za mnoge može upitati po čemu su uopće pravopisni (npr. aorist, augmentativ, glagolski pridjev radni i trpni, množina, nosni suglasnici, prezent, deminutiv, zbirne imenice itd.). Propisujući tako **zarez** i **tačku** zabudio je taj *Pravopis* izvan dosega svojih ovlasti i upravo stoga posvjedočio o svojoj nemoći.

26 O jednom segmentu hrvatske pravopisne terminologije usp. Marko Lukenda - Mile Mamić, *Brozovo pravopisno nazivlje*, Jezik, 40, br. 2, str. 41-49, Zagreb 1992.

prijeko potrebne tuđice ili manje preporučljive riječi koje po navedenim pravilima ulaze u pravopisni rječnik, dolazi znak >, a iza njega stilski neutralna riječ, domaća zamjena ili normativno preporučljivija riječ ili oblik. Ako je stilaska obilježena veća, tada ispred prve dolazi još i zvjezdica." (str. 159)²⁷ Kako to izgleda u rječniku, bit će pokazano na nekoliko nasumce odabranih primjera: *kičma>kralježnica, ali *biti bez kičme*; *kleći>kleknuti; *klima uređaj>klimatski uređaj; *kipući (prih.)>kipeći; komšija>susjed; komarča>podlanica (riba); komedijant>komedijaš; kosilac>kosac itd. Podsjeća to na veliku vrijednost koju je za hrvatsku pismenost, pa i opstojnost hrvatskoga jezika imalo prvo izdanje ovoga *Pravopisa* iz 1971. godine. Iako zabranjen i prognan iz domovine, objavljen u Londonu, našao je put do hrvatskoga čitatelja i odigrao svoju nemalu ulogu. Danas ipak valja postaviti jedno načelno pitanje: hoće li se pravopis zadužiti i hoće li mu se ubuduće dopustiti da rješava i ostala normativna pitanja (primjerice odabir leksika), ili će se napokon hrvatska jezikoslovna literatura obogatiti nužnim normativnim priručnicima, a hrvatski čitatelj naučiti da se pravilno služi svakim od njih.

Razumljivo je da će svaki korisnik *Pravopisa* naći podosta zamjerki njegovu rječničkom dijelu, ali takve zamjerke i ne moraju imati veliku težinu. Treba pritom imati na umu dvoje. Prvo, pravopisni rječnik, a to je bilo i polazište ovom govorenju o konkretnom pravopisnom rječniku, nije popis svih, pa niti svih ispravnih, prihvatljivih riječi hrvatskoga standardnog jezika. U nj su unesene samo one riječi za koje može biti nedoumice kako ih ispravno napisati, pa iz toga slijedi da nepostojanje koje riječi u tom popisu nipošto ne mora značiti da ta riječ nije činjenicom hrvatskog standarda. Drugo, zacijelo se i neće biti teško domisliti i još koje riječi koja zadovoljava polazišni kriterij - zanimljiva je, dakle, s pravopisnog stajališta - a nije unesena u rječnik. Odgovor na tu zamjerku valja potražiti u činjenici da je popis riječi uvijek otvoren, pa prema tome i svaki rječnik nužno nedovršen. Završen je samo činjenicom da je u jednom trenutku tako nesavršen omeđen koranicama knjige. To dakako ne isključuje potrebu dopunjavanja i popravljavanja ovoga rječnika, pa to spravom možemo očekivati od pravopisaca.

Zaključno razmišljanje umjesto zaključka

Težnji za dosljednošću pravopisne norme (što manje izuzetaka), a samim time i jednostavnošću (manji broj pravila) oponira uvijek i neminovno konzervativnost i te kao i svake druge norme, pojednostavljeno iskazana u riječima: *bolji je i loš pravopis od onoga koji se često mijenja*. Razapeti između tih dvaju prohtjeva hrvatski su pravopisi, kao i ovaj *Hrvatski pravopis*, nastojali iznaći najprihvatljivija rješenja. Valjda baš upravo stoga svaki je hrvatski pravopis bio nestrpljivo dočekivan, pomno proučavan, a počesto i nemilo kritiziran, ali isto tako svaki je sve dublje utirao put načoj današnjoj (pravo)pismenosti.

²⁷ Da ovo i nije novost u tradiciji hrvatskog pravopisa, pokazat će primjer iz Brozova *Hrvatskog pravopisa*. U pedgovoru njegovu rječniku nalazimo ovu uputu: "Što je obilježeno zvjezdicom *, nek se ne upotrebljava u književnom govoru.", I. Broz, *Hrvatski pravopis*, 1893, str. 72.

SOMMARIO

Lada Badurina

FRAMMENTI SULL'ORTOGRAFIA CROATA

Spunti di riflessione in occasione della pubblicazione del *Manuale di ortografia croata* di S. Babić, B. Finka e M. Moguš

Nell'articolo si valutano i principi ortografici, come anche le singole regole ortografiche del *Hrvatski pravopis* (*Manuale di ortografia croata*, 1994), rispetto alla tradizione dell'ortografia croata e all'uso ortografico croato. In questo senso il *Hrvatski pravopis*, ultimissimo manuale di ortografia croata, viene riconosciuto come la conferma d'un indirizzo chiaramente delineato nello sviluppo della normativa ortografica croata.